כיתה י' | תנ"ך | שיעור 2 מתוך 5 | 45 דק' | שמות טו, א-כז

ממלכתי: סיפורי יציאת מצרים והמסע במדבר (שמות יד-יח) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

שירת הים ומי מרה: "זה אלי ואנוהו"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את מבנה שירת הים, את שירת מרים ואת אירוע מרה (טו, א-כז)
- התלמידים ינתחו את "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" ואת "וְשָׁם נִסָּהוּ" בעזרת רש"י, אבן עזרא ורמב"ן
- התלמידים ידונו במעבר החד מהתרוממות רוח לתלונה, ובדרכים לבקש עזרה בשעת קושי

❓ השאלה הגדולה של השיעור

איך עם ששר "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" אומר שלושה ימים אחר כך "מַה־נִּשְׁתֶּה"?

הפרק נפתח בשירה גדולה על הים ונגמר בתלונה במרה, אחרי "וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת־יָמִים בַּמִּדְבָּר, וְלֹא־מָצְאוּ מָיִם". האם זו כפיות טובה, או משהו אנושי מאוד? ומה התורה מלמדת אותנו מהצמידות בין שני החלקים?

🧪 פתיחה

שואלים: היזכרו ברגע של שמחה גדולה (ניצחון, הצלחה, טיול). כמה זמן התחושה נשארה? מה החזיר אתכם לשגרה? אחרי דיון קצר: בפרק טו העם עובר מהשיא הגדול ביותר שלו לצמא במדבר תוך שלושה ימים.

📖 הסבר למורה

שירת הים פותחת ב"אָז יָשִׁיר־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת, לַה". אפשר לחלק אותה לשניים: החלק הראשון מתאר את מה שקרה בים ("מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, יָרָה בַיָּם"), והחלק השני מביט קדימה אל הדרך לארץ ואל המקדש: "תְּבִאֵמוֹ, וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ". השירה נחתמת בהכרזה "ה' יִמְלֹךְ, לְעֹלָם וָעֶד".

אחריה מרים, "הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן", לוקחת תוף ויוצאת עם כל הנשים במחולות, ועונה להן את פתיחת השירה. רש"י (על פי המכילתא) מתאר נשים צדקניות שהיו בטוחות שה' יעשה להן ניסים, ולכן הוציאו תופים ממצרים.

מיד אחר כך: שלושה ימים בלי מים, ובמרה המים מרים. "וַיִּלֹּנוּ הָעָם עַל־מֹשֶׁה לֵאמֹר, מַה־נִּשְׁתֶּה". משה צועק לה', ה' מראה לו עץ, והמים נעשים מתוקים. שם, במרה, "שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט, וְשָׁם נִסָּהוּ", והפרק מסתיים במנוחה באילם, ליד שתים עשרה עיינות מים ושבעים תמרים.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק טו, פסוקים א-כא

(א) אָז יָשִׁיר־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת, לַה', וַיֹּאמְרוּ, לֵאמֹר: אָשִׁירָה לַה' כִּי־גָאֹה גָּאָה, סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם.

(ב) עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ, וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה; זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ, אֱלֹהֵי אָבִי וַאֲרֹמְמֶנְהוּ.

(ג) ה', אִישׁ מִלְחָמָה; ה', שְׁמוֹ.

(ד) מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, יָרָה בַיָּם; וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו, טֻבְּעוּ בְיַם־סוּף.

(ה) תְּהֹמֹת, יְכַסְיֻמוּ; יָרְדוּ בִמְצוֹלֹת, כְּמוֹ- אָבֶן.

(ו) יְמִינְךָ ה', נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ; יְמִינְךָ ה', תִּרְעַץ אוֹיֵב.

(ז) וּבְרֹב גְּאוֹנְךָ, תַּהֲרֹס קָמֶיךָ; תְּשַׁלַּח, חֲרֹנְךָ – יֹאכְלֵמוֹ, כַּקַּשׁ.

(ח) וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נָעֲרְמוּ מַיִם, נִצְּבוּ כְמוֹ־נֵד נֹזְלִים; קָפְאוּ תְהֹמֹת, בְּלֶב־יָם.

(ט) אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג, אֲחַלֵּק שָׁלָל; תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי – אָרִיק חַרְבִּי, תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי.

(י) נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ, כִּסָּמוֹ יָם; צָלְלוּ, כַּעוֹפֶרֶת, בְּמַיִם, אַדִּירִים.

(יא) מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִם ה', מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ; נוֹרָא תְהִלֹּת, עֹשֵׂה פֶלֶא.

(יב) נָטִיתָ, יְמִינְךָ – תִּבְלָעֵמוֹ, אָרֶץ.

(יג) נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ, עַם־זוּ גָּאָלְתָּ; נֵהַלְתָּ בְעָזְּךָ, אֶל־נְוֵה קָדְשֶׁךָ.

(יד) שָׁמְעוּ עַמִּים, יִרְגָּזוּן; חִיל אָחַז, יֹשְׁבֵי פְלָשֶׁת.

(טו) אָז נִבְהֲלוּ, אַלּוּפֵי אֱדוֹם – אֵילֵי מוֹאָב, יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד; נָמֹגוּ, כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן.

(טז) תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד, בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ יִדְּמוּ כָאָבֶן: עַד- יַעֲבֹר עַמְּךָ ה', עַד־יַעֲבֹר עַם־זוּ קָנִיתָ.

(יז) תְּבִאֵמוֹ, וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ – מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ, ה'; מִקְדָּשׁ, אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ.

(יח) ה' יִמְלֹךְ, לְעֹלָם וָעֶד.

(יט) כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו, בַּיָּם, וַיָּשֶׁב ה' עֲלֵהֶם, אֶת־מֵי הַיָּם; וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה, בְּתוֹךְ הַיָּם.

(כ) וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן, אֶת־הַתֹּף – בְּיָדָהּ; וַתֵּצֶאן כָּל־הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ, בְּתֻפִּים וּבְמָחֹלֹת.

(כא) וַתַּעַן לָהֶם, מִרְיָם: שִׁירוּ לַה' כִּי־גָאֹה גָּאָה, סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם.

שמות פרק טו, פסוקים כב-כז

(כב) וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּם־סוּף, וַיֵּצְאוּ אֶל־מִדְבַּר־שׁוּר; וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת־יָמִים בַּמִּדְבָּר, וְלֹא־מָצְאוּ מָיִם.

(כג) וַיָּבֹאוּ מָרָתָה – וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מַיִם מִמָּרָה, כִּי מָרִים הֵם; עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמָהּ, מָרָה.

(כד) וַיִּלֹּנוּ הָעָם עַל־מֹשֶׁה לֵאמֹר, מַה־נִּשְׁתֶּה.

(כה) וַיִּצְעַק אֶל־ה', וַיּוֹרֵהוּ ה' עֵץ, וַיַּשְׁלֵךְ אֶל־הַמַּיִם, וַיִּמְתְּקוּ הַמָּיִם; שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט, וְשָׁם נִסָּהוּ.

(כו) וַיֹּאמֶר אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ, וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה, וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו, וְשָׁמַרְתָּ כָּל־חֻקָּיו – כָּל־הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם, לֹא־אָשִׂים עָלֶיךָ, כִּי אֲנִי ה', רֹפְאֶךָ.

(כז) וַיָּבֹאוּ אֵילִמָה – וְשָׁם שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עֵינֹת מַיִם, וְשִׁבְעִים תְּמָרִים; וַיַּחֲנוּ־שָׁם, עַל־הַמָּיִם.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "אָז יָשִׁיר־מֹשֶׁה" (שמות טו, א)

💭 **מפרשים:** רש"י (פשט): "כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס עָלָה בְלִבּוֹ שֶׁיָּשִׁיר שִׁירָה". ובמדרש: מן הלשון "ישיר" (עתיד) למדו "מִכָּאן רֶמֶז לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה". אבן עזרא: "משה לבדו חבר השירה ולמדוה ישראל".

📜 **כתוב:** "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" (שמות טו, ב)

💭 **מפרשים:** רש"י: ה' נגלה עליהם בכבודו "וְהָיוּ מַרְאִין אוֹתוֹ בְּאֶצְבַּע, רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאוּ נְבִיאִים". ואת "ואנוהו" הוא מפרש גם "לְשׁוֹן נוֹי, אֲסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ לְבָאֵי עוֹלָם".

📜 **כתוב:** "שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט, וְשָׁם נִסָּהוּ" (שמות טו, כה)

💭 **מפרשים:** רש"י: במרה נתן להם "מִקְצָת פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בָהֶם, שַׁבָּת וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין". והניסיון: העם לא ביקש בלשון יפה "בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ רַחֲמִים שֶׁיִּהְיֶה לָנוּ מַיִם לִשְׁתּוֹת", "אֶלָּא נִתְלוֹנְנוּ".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: כמה זמן נשארת שמחה גדולה? (4 דקות)
2. קריאה משותפת בשירת הים (א-יח) וחלוקתה לשני חלקים: העבר והעתיד (10 דקות)
3. "אז ישיר" ו"זה אלי ואנוהו": רש"י ואבן עזרא, בזוגות (8 דקות)

4. שירת מרים (כ-כא): מי שרה ואיך (5 דקות)
5. מרה (כב-כז): התלונה, העץ ו"ושם נסהו" עם רש"י ורמב"ן (11 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (7 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. לאילו שני חלקים אפשר לחלק את שירת הים? מה הנושא של כל חלק?
2. מה קרה במרה, ואיך נפתרה הבעיה (כב-כה)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. לפי רש"י, מה הייתה הבעיה בתלונה במרה? האם הבעיה היא הבקשה עצמה או הדרך שבה ביקשו?
2. מה פירוש "ואנוהו" לפי רש"י? מה זה אומר על הדרך שבה אדם יכול לשבח את ה' או את מה שחשוב לו?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם צמא אחרי שלושה ימים הוא "כפיות טובה"? איך הייתם אתם מבקשים עזרה במצב כזה?
2. למה לדעתכם התורה הציבה את מרה מיד אחרי השירה, ולא אחרי פרקים אחרים?

🏁 סיכום השיעור

אחרי ההצלה בים משה ובני ישראל שרים שירת הודיה, ומרים מובילה את הנשים בתופים. שלושה ימים אחר כך, בלי מים, העם מתלונן. ה' ממתיק את המים, נותן להם "חֹק וּמִשְׁפָּט" ומנסה אותם. מן השיא אל השגרה: האמונה צריכה להחזיק גם כשהנס כבר מאחור.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב: "דרך טובה לבקש עזרה כשקשה היא _____".

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: השירה כשיר ניצחון קדום; לשון ציורית ("נִצְבוּ כְמוֹ־נֵד נֹזְלִים", "צָלְלוּ, כַּעוֹפֶרֶת, בְּמַיִם, אַדִּירִים") ומבנה החזרות.
- מרים והנשים: מקומן של נשים בתרבות המקראית, תוף ומחול כדרך ביטוי לקהילה.
- פסיכולוגיה של קבוצה במשבר: מעבר משמחה לתלונה; מה עוזר לקבוצה לעבור קושי בלי לאבד אמון במנהיג.

- השירה בתרבות היהודית: נאמרת בכל בוקר בתפילה ובשביעי של פסח; דיון על כוחה של שירה משותפת.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י (טו, ב): "רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאוּ נְבִיאִים"; ואנוהו: "אֲסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ לְבָאֵי עוֹלָם". מכאן גם הדרשה על הידור מצווה (שבת קלג ע"ב, סיכום שלנו).
- רש"י (טו, כו): "כי אני ה' רפאך" לפי פשוטו, התורה והמצוות כ"כָּרוֹפֵא הַזֶּה הָאוֹמֵר לָאָדָם, אַל תֹּאכַל דָּבָר זֶה": המצוות כהגנה ולא כעונש.
- רמב"ן (טו, כה): במרה לימד אותם מצוות מראש "לְהַרְגִּילָם בַּמִּצְוֹת וְלָדַעַת אִם יְקַבְּלוּ אוֹתָם בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב": הכנה למתן תורה.
- אור החיים (טו, א): "שֶׁיָּשְׁנָה לְשִׁירָה זוֹ גַּם לָעָתִיד", ומכאן שהשירה נאמרת בכל דור.

💡 הערות למורה

כדאי לשמוע או לשיר חלק מהשירה בכיתה (למשל "מי כמכה"), ולהראות את צורת הכתיבה המיוחדת שלה בספר תורה, "אריח על גבי לבנה". אבן עזרא על טו, כה: "זה העץ לא ידענו מה היה", מתאים לתלמידים ששואלים "איזה עץ?". למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

מבנה שירת הים, "אז ישיר" ו"זה אלי ואנוהו" עם רש"י, שירת מרים, התלונה במרה ופירוש רש"י ל"ושם נסהו", שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות טו (מכון ממרא)
- רש"י על שמות טו, א (ספריא)
- רש"י על שמות טו, ב (ספריא)
- אבן עזרא על שמות טו, א (ספריא)
- רש"י על שמות טו, כה (ספריא)
- רמב"ן על שמות טו, כה (ספריא)
- רש"י על שמות טו, כו (ספריא)
- אור החיים על שמות טו, א (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: שירת הים ומי מרה: "זה אלי ואנוהו"

1. חלק א (א-יב): מה שקרה בים, למשל "מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, יָרָה בַיָּם". חלק ב (יג-יח): המסע והכניסה לארץ ולמקדש, למשל "תְּבִאֵמוֹ, וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ". (גם חלוקה מנומקת אחרת מתקבלת.)

2. לדוגמה: "יָרְדוּ בִמְצוֹלֹת, כְּמוֹ- אָבֶן"; "נִצְּבוּ כְמוֹ־נֵד נֹזְלִים"; "צָלְלוּ, כַּעוֹפֶרֶת, בְּמַיִם, אַדִּירִים"; "יֹאכְלֵמוֹ, כַּקַּשׁ". הדימויים מדגישים את המהירות ואת חוסר האונים של מצרים מול כוח ה׳.

3. פשט: "כִּי־גָאֹה גָּאָה" – "גאה" שנייה מיותרת. מדרש: הלשון עתידית רומזת לתחיית המתים.

4. מרים לוקחת "אֶת־הַתֹּף – בְּיָדָהּ" וכל הנשים יוצאות "בְּתֻפִּים וּבְמָחֹלֹת"; היא עונה "שִׁירוּ לַה׳ כִּי־גָאֹה גָּאָה". שירתה קצרה, עם תוף ומחול, והיא פונה לאחרות ("שירו") ולא אומרת "אשירה".

5. העם: "וַיִּלֹּנוּ הָעָם עַל־מֹשֶׁה". משה: "וַיִּצְעַק אֶל־ה". לפי רש"י הם נוסו ונמצאו קשי עורף, כי לא ביקשו "בְּלָשׁוֹן יָפָה" אלא התלוננו.

6. רש"י משווה את ה׳ לרופא: "כָּרוֹפֵא הַזֶּה הָאוֹמֵר לָאָדָם, אַל תֹּאכַל דָּבָר זֶה פֶּן יְבִיאֲךָ לִידֵי חֹלִי זֶה". המצוות מגינות על האדם. תשובה אישית מנומקת.

7. א. שיא: "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" או "ה׳ יִמְלֹךְ, לְעֹלָם וָעֶד". משבר: "מַה־נִּשְׁתֶּה" או "וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מַיִם מִמָּרָה". ב. לפי רש"י העם לא ביקש מים בלשון יפה ("בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ רַחֲמִים") אלא התלונן, וכך גילה "קְשִׁי עָרְפּוֹ". ג. תשובה טובה: למשל, אמונה שנבנתה מנס צריכה להתמודד גם עם קושי יומיומי; או שהתורה מלמדת שהתרוממות רוח אינה מחליפה חינוך והרגל (רמב"ן: "לְהַרְגִּילָם בַּמִּצְוֹת"). ניקוד מוצע: א 6 (3+3); ב 6; ג 8 (טענה 4, נימוק מן הכתוב 4).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומקורות חז"ל, מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי יציאת מצרים והמסע במדבר (שמות יד-יח) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.